

Havas Zoltán (1979) régész, az Aquincumi Múzeum munkatársa

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Aquincum szőlői* (2008/3).

Amikor a lelőhelyvész el, majd kerül újra elő Kerek mozaik(ok) az aquincumi helytartói palotából

Havas Zoltán

A régészeti leleteknek olykor regényes az utóélete földből való előkerülésük után. Kellően régóta érdeklődünk irántuk, így az elmúlt évszázadokban már sokféle kaland megeshetett velük. Olykor azonban a meglévő és számos kalandot átvészelő tárgyak lelőköörülményeit vagy pontos lelőhelyét nyeli el a múlt köde, de előfordul az is, hogy a biztos és alátámasztható tények helyét akár toposz-szerűen ismételt vélelmek, hiedelmek váltják fel. Egy-egy lelőhely vagy lelettárgy alaposabb vizsgálata néha ezeknek a történeti rétegeknek a lebontását teszi szükségessé ahhoz, hogy ismét világossá váljon az, ami egykor már az volt.

Doktori munkám keretében az aquincumi helytartói palota-komplexum leleteivel és kutatástörténetével is foglalkozom. Jóllehet a disszertáció középpontjában a lelőhely kerámia építőanyagai és periodizációja áll, nem megkerülhetők a forrásként felhasznált római téglák és más lelettárgyak előkerülésének körülményei sem, ha a rendelkezésre álló adatokat helyesen akarjuk értelmezni. Így formálódott külön részművé a palota kutatásának legkorábbi fázisa, a 19. században végzett feltárások és azok leletanyaga.¹

A helyszínen végzett első olyan feltárások, amelyek már valamelyest dokumentálnak mondhatók, és még ma is részben fellelhető leletanyagot szolgáltatottak, 1850 és 1857 között történtek. Az Óbudai-szigeten a hajógyár építkezéseihez kapcsolódóan több leletbejelentésre, kisebb régészeti terepmunkára és régészeti célú felmérésekre is sor került. A szakmai információk, de a leletek is jobbra Bécsben halmozódtak fel a korszak intézményi, közigazgatási sajátosságaiból kifolyólag. Ne feledjük, ebben az időszakban nemcsak Magyarországon, de az egész Monarchiában még éppen csak formálódott a szervezett műemlékvédelem és régészet.

Az említett leletbejelentések folytán római fürdőromokként ismertté vált lelőhely markáns leletei közt hallunk geometrikus díszű mozaikpadlóról, de hogy pontosan hány darab, illetve annak/azoknak hány, és milyen töredéke került feltárrásra és elszállításra, utóbb már korántsem tűnt egyértelműnek. Már az 1940-es és 50-es évekre bizonytalan, az 1970-es évekre pedig kifejezetten ellentmondásos adatok kerültek a vonatkozó publikációkba. A kerek geometrikus mozaik vagy mozaikok történetének tisztázására azóta sem került sor.

1.

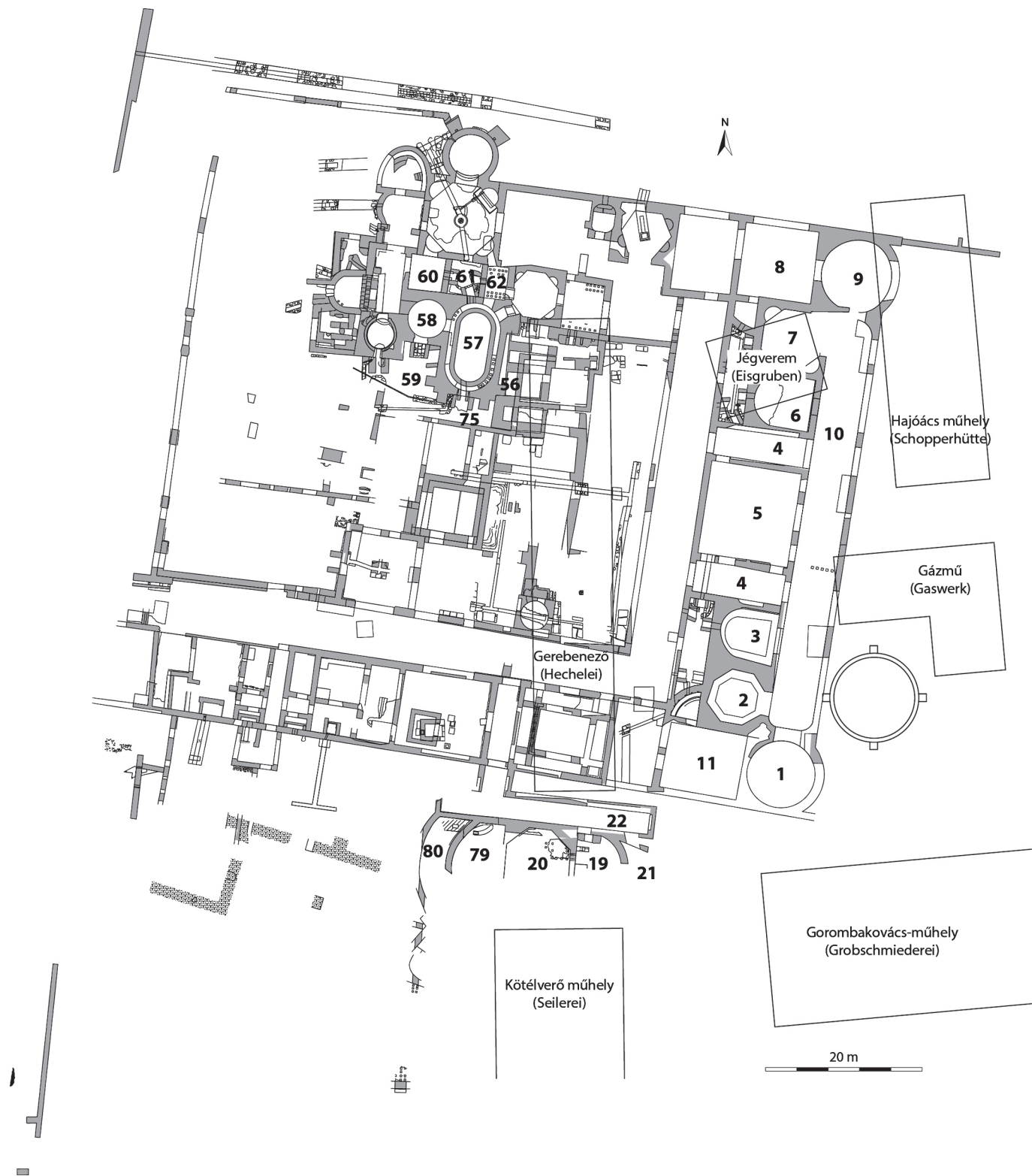
Elsőként a rendelkezésre álló, a feltárás pillanatához legközelebbi forrásainkat lenne szükséges alaposan szemügyre venni, és ezekben a biztosnak tekinthető, illetve a félreértésekre esetleg okot adó pontokat rögzíteni. Tudomásunk is van arról, hogy 1990-ben még fellelhető volt néhány olyan, részben közöletlen rajz, felmérés, ami e korai régészeti munkákhoz köthető, és egykor az osztrák Bundesdenkmalamt archívumában őrizték őket.² Sajnos ezek a dokumentumok jelenleg több kutató kitaró próbálkozása ellenére sem fellelhetőek.³

2.

Publikált adatunk mozaikletről az Óbudai-szigeten legkorábban 1852 januárjából van, maga a „feltárás” valamikor ezt megelőzően történhetett.⁴ Mivel a mozaik megtalálása egy jégverem ásásához kapcsolódott, amely térképileg jól azonosítható, és régészetileg is ismert, nem kérdéses, hogy itt a nyolcszögletű 7. sz. terem utóbb teljesen elpusztult mozaikjáról van szó. A mintáról nem tudunk meg közelebbit, és az sem kerül említésre, hogy leletként elszállították volna bármekkora részét.

1856-ban és 1857-ben két egymással összefüggő híradás született, 1856-ban a bécsi Kunsthistorisches Museum Antik Gyűjteményének elődjéhez (k.k. Münz- und Antiken-Cabinete) lelőhelyünkről bekerült régiségek részletes ismertetése,⁵ 1857-ben pedig magán a lelőhelyen tett megfigyelések összegzése látott napvilágot.⁶ Ezek mellett kisebb jelentések is mutatták, hogy a hajógyár építkezéseihez kapcsolódóan a régészeti tevékenység is intenzívebbé vált.⁷ Jellemző módon a lelettárgyak előkerülésének pontos időpontja már a közléskor is kérdéses volt, és lényegében a lelőhely is csak azok nagyobb részére nézve volt a ma helytartói palotaként ismert épületegyüttesel azonosítható. Az mindenesetre leszögezhető, hogy a tárgyaknak legkésőbb 1856-ban már elő kellett kerülniük. A leírt darabok közt két mozaiktöredék is szerepel; mintázatukról, a felszedett töredékek méretéről nem tudunk meg közelebbit.

1857-ben az aquincumi fürdőket és általában Aquincumot mint római kori lelőhelyet bemutató nagyobb tanulmány részeként E. von Sacken ismerteti az addig az Óbudai-szigeten

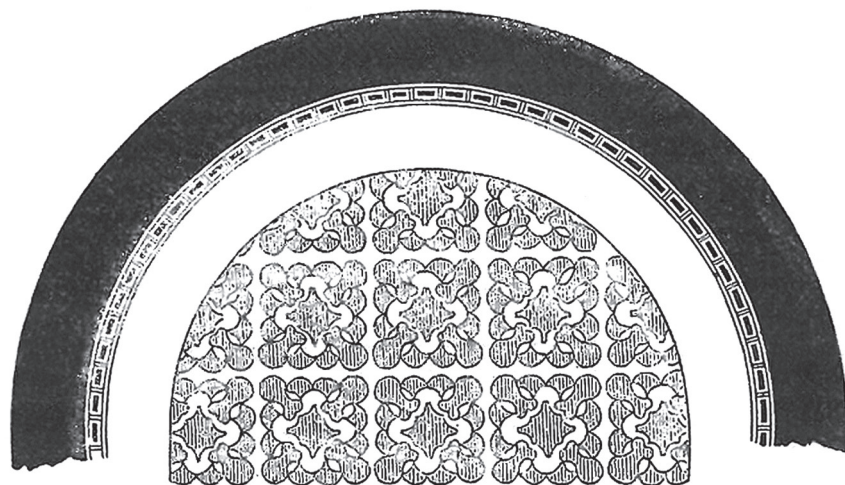
1. kép. A helytartói palota alaprajza az 1870-ig megépült gyárépületekkel

előkerült római épületrészeket és leleteket. Az 1854–56 közti időszakban összesen négy épületrészlet feltárásáról tud, ezek az alábbiak:

(1) 1854-ben fürdőhelyiségek csoportját tárták fel. Ezekről a tanulmány alaprajzot is közöl, mely alapján jól azonosíthatóan az 57. és 58. helyiségek egészéről és a környező helyiségek (51, 59, 60, 61, 62, 75) részletéről van szó.⁸ A leírás és az alaprajz pontossága jól felmérhető az 1950-es évek feltárásainak dokumentumai alapján, sőt, egy kevésbé későbbi, 19. századi építészeti felmérésünk is van az ekkor feltárt épületrészről.⁹ A leírásból a későbbi dokumentumoknak is megfelelően megtudjuk, hogy az 57. medence körüli padlót egyszínű, díszítés nélküli „sárgás mészkőből” lévő mozaik fedte. A kerek, 58. sz. helyiségről azt olvashatjuk, hogy átmérője 15 láb (4,74 m), és padlóját 4×4 hüvelykes (10,5×10,5 cm-es), piskóta alakú padlótéglákból rakott téglamozaik fedti. A padlótéglákról és rakásmódjukról szintén ábrát közöl a tanulmány. Míg a publikált alaprajz a későbbiek alapján egyértelműen elnagyolt, és kissé pontatlan, addig az 58. helyiség padlójára vonatkozó közlést annak részletezettsége miatt nem látom felülírhatónak. 1952-re, a helyiség teljes újbóli feltárására a padlóból már semmi nem maradt meg, így újabb információt ezzel kapcsolatban nem tudhattunk meg. A 19. századi építészeti felvétel ugyan mozaikpadlót mutat, de jól látható, hogy a rajzoló itt a padlótöredékek határait, és nem a mintázatra vagy a mozaik anyagára koncentrált. A mozaikkockák rakásirányát töredékenként különbözőként jelezte. Mindenesetre, ha elfogadnánk is, hogy itt kőmozaik volt eredetileg, azt csakis egyszínű, díszítetlen formában képzelhetnénk el ennek a rajznak a nyomán.

(2) Mintegy 20 öltre (37,92 m) keletre jégverem gyanánt szintén hypocaustumos helyiséget használnak;¹⁰ mint láthattuk, itt az eredetileg szintén mozaikos, 7. sz. teremről van szó.

(3) A kötélverő műhely (*Seilerei*) mögött 1854-ben szintén nyolcszögletű, hypocaustumos helyiséget találtak terrazzo padlóval.¹¹ Ezt a régi alaprajzok alapján a 20. helyiséggel azonosíthatjuk. A terem teljes feltárására sem ekkor, sem később nem került sor.

2. kép. Mozaik rajza Sacken publikációjában

(4) 1856-ban a leírt fürdőrésztől 80 öltre (151,72 m) délkeletre félkör alakú helyiséget találtak.¹² A leírásából megtudjuk, hogy a helyiséget a Gorombakovács-műhely (*Grobschmiederei*) alapján kiásásakor találták, így szintén nem kétséges, hogy az az 1870-ben készült és Szilágyi János által is közölt alaprajzon¹³ látható köríves falrészlettel azonosítható, ami az 1. sz. helyiség részlete. (Az említett térképen ezen a helyen utólagosan tollal az 1857. dátum került feltüntetésre.) Bizonytalanságra csupán a megadott távolság adhat okot, mivel a valóságban ez legjobb indulattal sem több 77 méternél. Hogy elírásról vagy téves becslésről van-e szó, mára már nehéz lenne kideríteni, de a megadott távolság mindenképp kívül esne az említett műhelyépület közvetlen környezetén, ráadásul éppen az öbölpart irányában.

Megtudjuk még, hogy valójában egy részlegesen feltárt helyiségről van szó; a feltárt részről Sacken feltételezi, hogy esetleg egy nagyobb terem lezárása. Az íves rész átmérője 27 láb (8,53 m), ez pontosan illik az 1. helyiség kiszervezhető méretére. Alaprajzi ábrázolás is kíséri a leírást, amin a félkörnél valamivel nagyobb ívet mutató falazatot láthatunk, belső oldalán falfűtés téglákkal, majd a fal vastagságánál valamivel keskenyebb fehér sávval övezve a mozaik mintája következik, ami viszont egyenes oldalakkal lóg enyhén túl a félkörön, mintha valóban téglalap alakú helyiség lezárásáról lenne szó. A minta lényegében egyetlen, körívekből szerkesztett látványos motívum sorokban és oszlopokban egymás mellett történő ismétlése, melyet a helyiség ívéhez igazodva vágtak el. Tengelyes vagy középpontos szimmetriára az ábra alapján bajos lenne következtetni (2. kép).

A leírás szerint a mozaikszemcsék mérete 6–7 Linie (13,17–15,37 mm), színük sárgás, illetve szürke. Ezt követően a falfűtés és a falazat szerkezetének ismertetése, majd a falfűtés leírása következik. Mivel a maradványok megtartására nem volt lehetőség a hajógyár építkezése miatt, Pellegri gyárigazgató intézkedett róla, hogy a mozaikot óvatosan, minél nagyobb darabokban felszedve a k.k. Central-Commission rendelkezésére bocsássa. A darabok így kerültek részint a k.k. Münz- und Antiken-Cabinete, részint pedig a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába.

Amit ebből a forrásból kerek mozaikjainkkal összefüggésben nagy valószínűséggel megtudhattunk: 1856-ban részben feltárásra került a palota 1. sz. helyisége; a feltárás vagy a megfigyelés hiányosságából fakadóan ekkor nem derült ki, hogy egy kerek helyiségről van szó, mert a feltárás/megfigyelés csak a terem kb. felére terjedt ki. A feltárt részen találtak egy kétszínű (sárgás és szürke) geometrikus mozaikot, amit töredékekben felszedtek, a darabok részben Bécsbe (KHM), részben pedig Pestre (MNM) kerültek. A feltárt és felszedett mozaikrész mintájához kiindulópontot nyújt a közölt ábra, de tekintetbe véve a közlemény többi ábrájánál is tetten érhető elnagyoltságot, pontatlanságot, messzebbmenő következtetést ebből nem vonhatunk le.

A helyiség építészeti jellegével kapcsolatban fontos még leszögezni, hogy egy padló- és falfűtéssel ellátott, mozaikos, festett teremről van szó. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy az ekkor feltárt részén ajtónyílásról nem szerzünk tudomást.

3.

A kerek mozaikjaink eredete utáni nyomozás következő állomását három publikált 19. századi rajz elemzése jelentheti, melyek közül kettőt röviden már említettem.

(1) A korai feltárások helyszíneinek azonosítása során igen hasznosnak bizonyult az Aquincumi Múzeum Rajztárában 376. leletári számon nyilvántartott alaprajz (tus-aquarell).¹⁴ Címe szerint *Situation der am Schiffswerft zu Altofen bis Ende 1870 ausgegrabenen römischen Bäder-Ruinen*; kelt Óbudán, 1870. december 28-án. Szerzője a jól kivehető szignó szerint egy Deuster nevű mérnök (3. kép).¹⁵

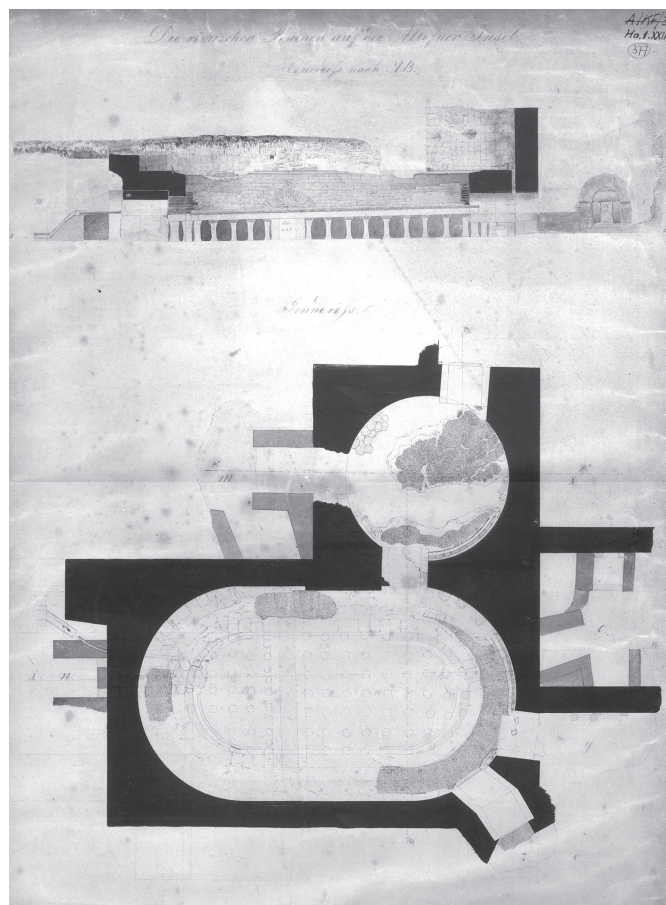
Mozaikot nem ábrázol, de a számításba jövő lelőhelyeket jól behatárolja, ráadásul a mai alaprajzon jól azonosítható módon. További érdeme az akkor álló, illetve éppen tervezett gyárépületek feltüntetése és megnevezése. Maguk a feltárt épületrészek nem teljesen pontosan kerültek ábrázolásra, érezhetően részletesebb rajzokat felhasználva készült a térkép. Az egész alaprajz torzítás nélkül nem illeszthető a maira, de ez nem változtat jelentőségén.

(2) Az Aquincumi Múzeum Rajztárában 377. leletári számon nyilvántartott rajz¹⁶ (tus-aquarell) az 57–58. számú helyiségeket és környezetük feltárt részét ábrázolja alaprajzban és metszetben. Címe: *Die römischen Ruinen auf der Altofner Insel* (4. kép). Szerzője és kelte sajnos nem került feltüntetésre, vagy utóbb levágták a lapról. Az ábrázolt romok feltárására, mint láttuk, 1854-ben került sor, ezt követően évtizedekig védőépületben bemutatva látogathatóak voltak. A rajz stílusa, kivitele alapján a feltárást követő két évtizeden belül keletkezhetett. A feliratok írásképe sem az előző rajzéval, sem Zsigmondy Gusztáv 1870-es, hasonló jellegű rajzaival nem tűnik azonosnak.

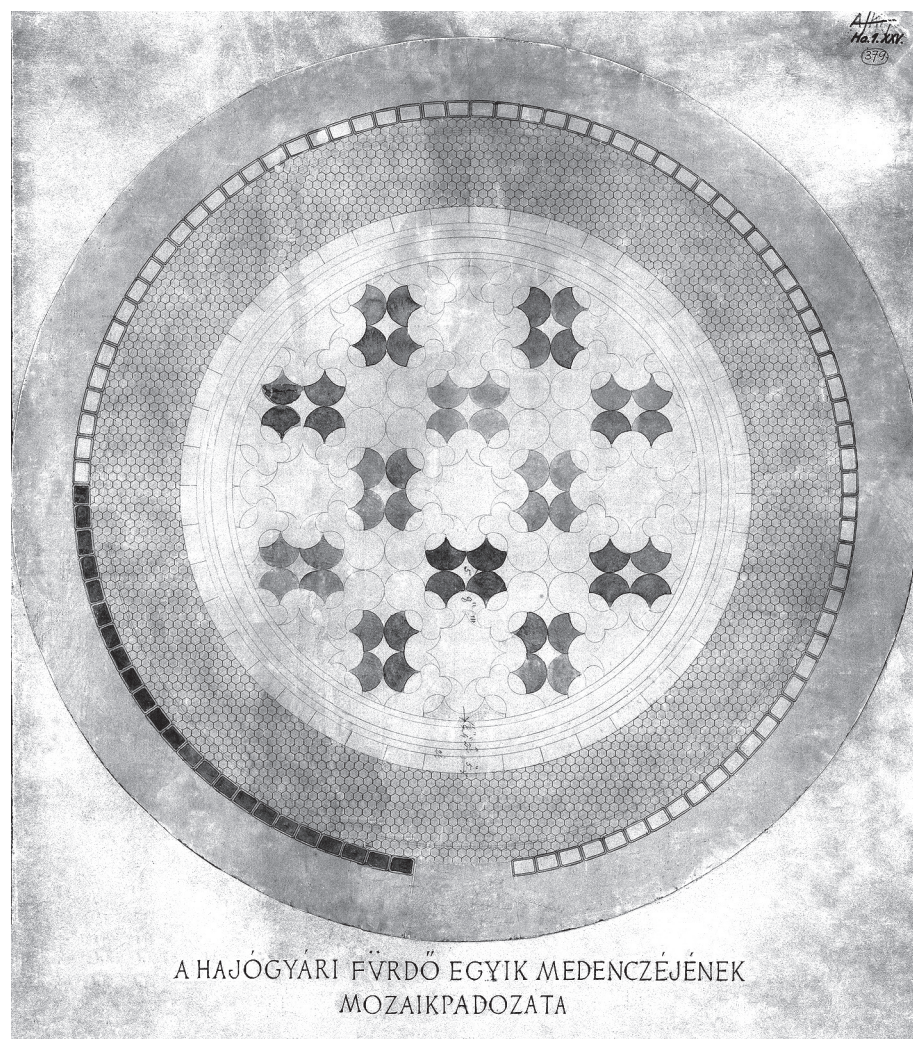
A rajz egyértelműen építészeti felfogású, pontossága és pontatlansága is ebben az összefüggésben értelmezhető. Számos fontos apró részletet közöl, de mint fentebb utaltam rá, épp az 58. sz., kerek helyiség padozatának jellegével kapcsolatban kétségek merülhetnek fel. Ha Sacken friss beszámolójának hitelt adunk, akkor ezen a rajzon félrevezető módon került ábrázolásra a mozaik. Ha minden részletében hitelesnek fogadjuk el ezt a rajzot, akkor leginkább egyszínű, világos tónusú kőmozaikra kéne gondolnunk az 58. helyiségben, a szomszédos, 57. medence körüli padkához hasonlóan.

3. kép. *Situation der am Schiffswerft zu Altofen bis Ende 1870 ausgegrabenen römischen Bäder-Ruinen*

4. kép. *Die römischen Ruinen auf der Altofner Insel*

A HAJÓGYÁRI FÜRDŐ EGYIK MEDENCZÉJÉNEK
MOZAIKPADOZATA

5. kép. A hajógyári fürdő egyik medenczéjének mozaikpadozata

Rajzunk egy többoldalas dokumentáció része volt eredetileg, ez abból következtethető ki, hogy a lapon látható hosszmetset mellett több másik metszet tengelyét is feltüntették az alaprajzon, valamint számos, jelkulcshoz vagy szöveges leíráshoz tartozó, a tervlapon fel nem oldott betűjelet.

(3) Kerek mozaikos helyiséget ábrázoló alaprajz (tus-aquarell) az Aquincumi Múzeum Rajztárában 379. leletári számon van nyilvántartva.¹⁷ Az eredeti rajzot a helyiség körvonala mentén körbevágták, és egy másik lapra kasírozták, amin a következő felirat olvasható: *A hajógyári fürdő egyik medenczéjének mozaikpadozata* (5. kép).

A rajz eredeti címe, kelte, szerzője és méretaránya így elveszett. A kasírozás és utólagos feliratozás kiállítási célból készülhetett, a szöveg stílusából, helyesírásából következőleg még valamikor az 1. világháború előtt. A kiállítási felhasználást megerősíti egy az Aquincumi Múzeum belsőjét 1945 előtti állapotában ábrázoló archív fotó, melyen a háttérben talán rajzunk látszik a falra akasztva.¹⁸

Ismét építészeti rajzzal állunk szemben, de ezúttal a mozaik mintájának szerkesztésmódja áll a fókuszban, az ábrázolás inkább szerkesztett rekonstrukciónak, mint a valóság aprólékos

leképezésének tűnik. Erre utal az esetlegességek, szabálytalanságok teljes hiánya és az anyagszerűség érzékeltetésének hiányossága is. Jelmagyarázatnak, kapcsolódó metszetnek ezúttal nem látjuk nyomát. A rajz kivitele az előbbihez hasonló keletkezési időre utal, de a téma mibenlétéről csak későbbi közlésből értesülünk.

Az eredeti rajz külső körét egységes színű kitöltéssel a helyiség falának jelzése képezi. A fal elágazásának, kapcsolódó helyiségnek nincs nyoma a rajzon, és a fal arányait tekintve nem tűnik kellően vastagnak (különösen nem kupola vagy emelet hordozásához). A fal belső oldalán viszonylag részletezően kidolgozva láthatjuk a falfügés tégláinak metszetét, de vakoltnak sem a fal felőli oldalon, sem a helyiség belseje felé nincs nyoma. A körfalat egyetlen, feltűnően, irreálisan keskeny ajtó szakítja meg, szélessége hozzávetőleg azonos négy darab falfügéstéglával, ami 75-80 centiméternél nem lehet több. A falfügéstéglák belsejét a helyiség egyik negyedében feketével töltötték ki. A helyiség belterében körben kisebb, hatszögletű mezőkből álló, szemlátomást szerkesztéses úton kitöltött sáv következik, ez is halványan színezett. A színezés alapján itt padlótéglákra gondolhatunk. Ez a külső sáv a fal vastagságánál valamivel szélesebb. Keskeny, fehér alapon fekete vonalas többszöri keretelésen belül a körívekből szerkesztett fekete-fehér

geometrikus középmező látható. A középmező elrendezése egyértelműen középpontosan szimmetrikus.

A rajzra utólag néhány méretadatot jegyeztek fel, melyek hüvelykben értendőek, és a falfügés-téglák megszokott méretével összhangban állnak. Ezek alapján becsülhető az ábrázolt helyiség átmérője, amely nem éri el a 6 métert, de például az 58. helyiség 4,75–4,95 méteres átmérőjét mindenképp meghaladja.

Összességében ez a rajz egy másodlagos, nagy valószínűséggel nem helyszíni megfigyeléseken alapuló, tetszetős szerkesztésnek tűnik. Több ponton nem realiztikus, így nehéz eldönteni, mik azok a momentumok, amelyek vonatkozásában forrásként használható.

4.

Mivel már legalább egy biztos értesülésünk van arról, hogy mozaiktöredékek kerültek a Kunsthistorisches Museumba és a Magyar Nemzeti Múzeumba, a kerek mozaikok utáni nyomozást gyűjteményi, leltári alapokon is meg lehet indítani. Szerencsés módon mindkét helyen hasonló eredményt kapunk a

leltárkönyveket tanulmányozva: A KHM gyűjteményébe csak egyszer, 1857-ben került Óbudáról római mozaik, a k. k. Central-Commission közvetítésével. Az 1875-ös leltár szerinti három töredék¹⁹ lelőhelye közelebről a Hajógyári-szigeten feltárt fürdőromok.

A bécsi gyűjteményben ma két-két töredékből összeállítható, összesen két mozaiktöredék van (lásd a 6. képet). Tudomásom szerint ezek korábban sem kiállításra, sem publikálásra nem kerültek. Technikai részleteik, kivitelük, anyaguk és mintájuk egyértelműen a helytartói palota keleti szárnyának geometrikus mozaikjaival rokonítja a töredékeket, és a minta azonosságához az Aquincumi Múzeum gyűjteményében lévő kerek mozaikéval sem férhet kétség. A töredékek szemlátomást nem estek át semmilyen konzerváláson, restauráláson, még a mozaik felületét helyenként fedő vízkő sem került eltávolításra. A kisebb töredék nemcsak a díszített felületből, de az egyszínű fehér, nagyobb kockákból rakott keretező mezőből is megőrzött számunkra egy kisebb részletet.

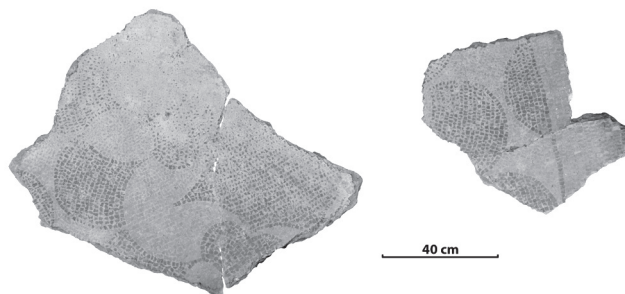
A 19. század folyamán ugyancsak egyszer, 1857-ben kerültek mozaiktöredékek a Hajógyári-szigetről a Nemzeti Múzeumba.²⁰ A leltárkönyvből az is kiderül, hogy a töredékeket „Kerny asztalossal rámba foglaltatták”, valamint hogy a töredékek egy részét Bécsbe vitték, név szerint Sacken volt értük Pesten. Sajnos a Nemzeti Múzeumban maradt töredékek további múzeumi pályafutásáról nem sikerült információkat szerezni.

Az Aquincumi Múzeum alapításáig (1889) a fent említett két gyűjtemény jön komolyabban számításba mint az aquincumi leletek gyűjtőhelye. E dátumot követően kell Aquincummal is számolnunk mint lehetséges, majd kizárólagos őrzési helytel. Ezenfelül korábban előkerült leletek az 1960-as években kerültek a Nemzeti Múzeumból Aquincumba.

Az 1857-től 1941-ig eltelt időszak kutatástörténetét mozaikjaink szempontjából most azért nem érdemes részletezni, mert lelettárgyként beszállított mozaikról nem számolnak be sem a leltárkönyvek, sem a szakirodalom.

Az Aquincumi Múzeum gyűjteményében jelenleg egyetlen régi hajógyári-szigeti feltárásból származó mozaik van, melynek pontos lelőhelye bizonytalan. Wellner István 1970-es közléséből²¹ tudjuk, hogy a 2,24 m átmérőjű darab 1960-ig az MNM gyűjteményében volt, és 1970-ben, frissen restaurált állapotban került kiállításra Aquincumban. A kiállított darabot sem Wellner, sem Kiss Ákos nem köti konkrét feltáráshoz. Wellner kifejezetten kizárja annak azonosságát a Sacken által leírt, rajzon közölt, valamint a fentebb elemzett, szerkesztett rajzon ábrázolt darabbal.²² Kiss Ákos 1973-ban megjelent monográfiájában, bár felhasználja Wellner 1970-es rajzait, de magára a cikkre nem hivatkozik, kéziratát valószínűleg korábban nagyrészt lezárta. A palota mozaikjainak bevezetésénél, egyik lábjegyzetében²³ említ egy a Nemzeti Múzeumból Aquincumba került, jelenleg hiányos állapotú mozaikot, anélkül hogy az ezt követően felsorolt darabok valamelyikéhez kötné az információt. A további irodalom már többnyire három kerek mozaikról tud, a közelebbi lelőhelyekkel kapcsolatban bizonytalanok, vagy ellentmondásosak az információk.²⁴

Az Aquincumban őrzött darab maga is számos problémát, bizonytalanságot vet fel, ha alaposabban szemügyre vesszük (7. kép). A tárgyon végzett legutóbbi két beavatkozás (Balázs Miklós 2007, és a Wellner által említett, 1960 és 1970 között) nyomain túl korábbi restaurálás vagy restaurálások nyoma azo-

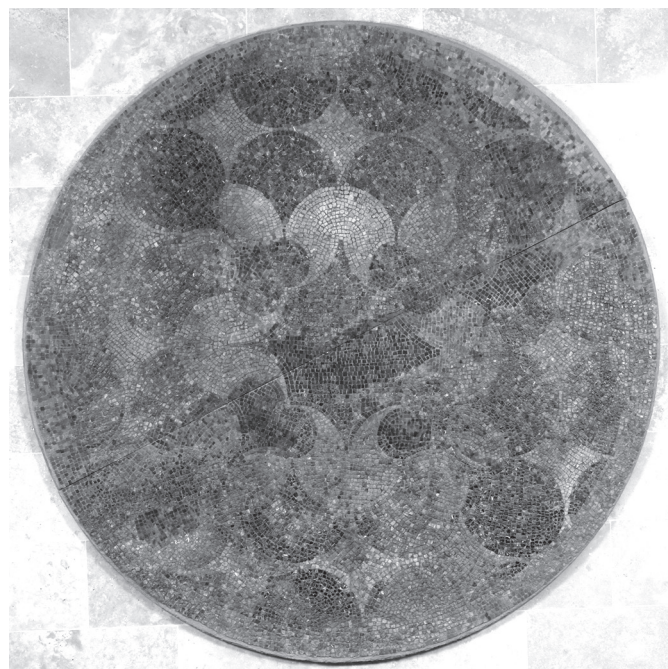
6. kép. Mozaiktöredékek a KHM gyűjteményében

nosítható, ahogy ezt Balázs Miklós dokumentációjában rögzíti is: többek közt a tardosi kemény vörös mészkő mozaikszemekkel történő kiegészítéseket is ilyen beavatkozásokhoz köti.²⁵ Wellner a mozaik lezáró szegélye miatt veti el a tárgy azonosítását a rajzokról ismert darabokkal, azonban ha ezt a szegélyt jobban megnézzük, láthatjuk, hogy kevés kőből rakott szakasza maradt fenn a gipsz kiegészítések mellett, és ezek is jórészt vörös mészkőből vannak, ráadásul egy sötét szemekből álló szakasz is látszik, ami tulajdonképp megszakítja a szegélyt.

5.

A rendelkezésre álló információk szisztematikus áttekintése után levonhatóak azok a végkövetkeztetések, melyek a hosszas felvezetés nélkül meglepőnek, megalapozatlannak, már-már regényesen hatnának.

A helytartói palota kutatásának történetében egyetlen kerek, geometrikus mintájú mozaik feltáráására és felszedésére került

7. kép. Az Aquincumi Múzeum kerek mozaikja

sor, mégpedig 1856-ban. A töredékek részben a Kunsthistorisches Museumba, részben pedig a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek. A KHM darabjai (2 töredék) jelenleg is megvannak a gyűjteményben, az MNM viszont saját részét 1960-ban továbbadta az Aquincumi Múzeumnak. Az MNM töredékeit már bekerülésükkor „rámába foglalták”, majd valószínűleg még több beavatkozáson estek át. A „restaurálás” a korszellemnek megfelelően egy önálló, kerek egésznek tűnő kiállítási tárgyat eredményezett, még ha az szükségszerűen jóval kisebb is volt a teljes eredeténél. Az 1960-as években mozaikunk egy drótfonat megerősítésű, két félkör alakú darabból álló beton hordozólemezen volt, igen leromlott állapotban, majd Aquincumban a régi hordozóról leválasztva, gipsz kiegészítésekkel ellátva ismét kiállítási tárgy lett 1970-re. A hordozó és a gipsz kiegészítések felújításával jelenleg is ki van állítva.

A mozaikról jelenleg két 19. századi ábrázolást ismerünk, melyek azt elvben eredeti helyén mutatják. Sajnálatos módon, különböző jelleggel és mértékben, de egyik sem realiztikus,

és nehéz eldönteni, hogy mely momentumokat fogadhatjuk el hitelesnek. A mozaik mintáját mindenesetre egyik sem adja pontosan vissza.

A rajzoktól függetlenül szöveges leírásunk is van a feltárás körülményeiről, így pontosan meghatározható a lelőhely: a helytartói palota 1. sz. terme.

A helyiség leírásából és ábrázolásából magára a mozaikra nézve és a palota építészeti rekonstrukciójával összefüggésben is fontos, eddig figyelmen kívül hagyott információk származnak. A délkeleti saroktorony földszintjén egy teljesen vagy nagy részén mozaikpadlós, festett falú, viszonylag gazdagon díszített és teljes padló-, illetve falfelületén fűtött helyiség volt. Vélhetően a helyiség északi párja is hasonló lehetett eredeti formájában. A két, egyenként 57 négyzetméteres kerek terem ezek szerint a keleti szárny „reprezentatív” termeinek sorába kapcsolható, az épületen belüli hierarchia közel azonos szintjén állhattak. Emiatt nehezen képzelhető el, még ha teljességgel nem is zárható ki, hogy az emeletre felvezető lépcsőház itt kapott volna helyet.

Bibliográfia

- Balázs M. E. 2007. Római mozaikok restaurálása és elhelyezése az Aquincumi Múzeum új épületében – Végdokumentáció. Budapest.
- Kanitz, F. 1892. *Römische Studien in Serbien*. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Classe 41,2. Wien.
- Kérdő, K. 2008. „Der Statthalterpalast von Aquincum”: P. Scherrer (szerk.): *DOMUS. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen. Akten des 3. Internationalen Symposiums römische Städte in Noricum und Pannonien*. Österreichisches Archäologisches Institut, Sonderschriften 44. Wien, 285–306.
- Kiss Á. 1973. *Roman Mosaics in Hungary*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest.
- Mitteilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (= MZK).
- Neuffer, E. 1886. *Illustrierter Donau-Führer von Passau bis Sulina*. Wien.

- Sacken, E. V. 1857. *Die römischen Bäder in Alt-Ofen*. MZK 2. 281–287.
- Seidl, J. G. 1853. „Beiträge zu einer Chronik der archaeologischen Funde in der österreichischen Monarchie”: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* IX, 81–169.
- Seidl, J. G. 1856. „Beiträge zu einer Chronik der archaeologischen Funde in der österreichischen Monarchie”: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* XV, 239–336, 409–423.
- Szentesi E. 1991. „Bekezdések a magyarországi műemlékvédelem előtörténetéből I. Egy kérdés a Central-Commission magyar vonatkozású anyagai ügyében”: *Műemlékvédelmi Szemle* 1/2, 47–51.
- Szilágyi J. 1945. „Az aquincumi helytartói palota”: *Budapest Régiségei* 14, 29–153.
- Wellner I. 1970. „Az aquincumi helytartói palota építésének kora”: *Archaeologiai Értesítő* 97, 116–125.

Jegyzetek

- 1 A résztéma kidolgozására a Stipendienstiftung der Republik Österreich támogatásával kerül sor.
- 2 Szentesi 1991.
- 3 Már kéziratomból lezárása után, 2014. decemberében végül sikerült fellelni a Szentesi Edit által említett hajógyári rajzokat a Sammlung von historischen Ansichten (Abteilung für Inventarisierung und Denkmalforschung, Fotoarchiv) gyűjteményében. Történetünk szempontjából ezek közül két rajz releváns, de lényegi elemmel nem gazdagítja a lentebb vázoltakat, így a rajzok közlésével nem terhelem tovább jelen cikk kereteit.
- 4 *Die Presse* 18. Jan. 1852, 2; *Lloyd Abendblatt* 17. Jan. 1852, No. 13 B; Seidl 1853, 158.
- 5 Seidl 1856, 297–300.
- 6 Sacken 1857.
- 7 Seidl 1856, 296–297; MZK 2, 1857, 165.
- 8 Sacken 1857, 283–285.
- 9 BTM Aquincumi Múzeum Rajztár, ltsz. 377.
- 10 Sacken 1857, 285.
- 11 Sacken 1857, 285.
- 12 Sacken 1957, 285–286. Az itt előkerült leletek 1857 márciusában, majd augusztusában kerültek a Nemzeti Múzeumba, és szintén 1857 folyamán a Kunsthistorisches Museumba. Maga az építkezés 1857-ben fejeződött be.
- 13 Szilágyi 1945, 1. kép, BTM Aquincumi Múzeum Rajztár, ltsz. 376.
- 14 Közli Szilágyi 1945, 33, 1. kép.
- 15 Szilágyi János „Zsigmond Gusztáv-féle ásatási alaprajz”-ként hivatkozik rá tévesen (Szilágyi 1945, 32). Franz Deuster az Erste k.k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft, vagyis a hajógyár anyavállalatának mérnöke volt, és más római emlék felmérését is köszönhetjük neki: Neuffer 1886, 146; Kanitz 1892, 45–46.
- 16 Közli Kérdő 2008, 295, Abb. 15.b.
- 17 Közli Szilágyi 1945, 100, 49. kép.
- 18 Aquincumi Múzeum Archiv Fotótár, 2929.3 G.
- 19 KHM ANSA II. 10–12.
- 20 MNM 46/1857.
- 21 Wellner 1970, 123–124.
- 22 Uo.
- 23 Kiss 1973, 10., 18. jp.
- 24 Legutóbb Kérdő 2008, 290–291, Abb. 11, i–j–k.
- 25 Balázs 2007, 13.